

A Berzsenyi–Döbrentei-levelezés kiadásának problémái

Berzsenyi Dániel életművének – Szajbély Mihály sorozatszerkesztésében készülő – új kritikai kiadása¹ több vonatkozásban bonyolult dilemmák elé állítja a sajtó alá rendezőket. Az alábbiakban egy olyan problémakört fogok körüljárni, mellyel a levelézskötet szerkesztőjeként szembesültem.

Döbrentei Gábor 1842-ben megjelentette Berzsenyi Dániel összes műveit (Berzsenyi 1842) egy olyan kiadványban, mely a magyar kritikai kiadások előzményének tekinthető, amennyiben a közzétett szövegeket elv- és rendszerű módon tárgyi, nyelvi és szövegkritikai jegyzetek kísérik (Hász-Fehér 2011, 11). Ez a szövegközlés szempontomból azért fontos, mert elsőként tár nyilvánosság elé részleteket Berzsenyi levelezéséből: szemelvényeket ad a Berzsenyi–Kazinczy-levelé váltásból, illetve harminchat levelet és levélrészletet tesz közzé a Berzsenyi és Döbrentei közti korrespondenciából. Az utóbbi szövegegyüttes tekintetében az teszi a kiadványt megkerülhetetlen és legtöbbször kizárólagos forrássá, hogy a Döbrenteihez írt Berzsenyi-levelek többségének és a Döbrentei-levelek mindegyikének eltűnt a kézírata. Innen következik, hogy a Berzsenyi és Döbrentei közti levelek kiadásának problémái szorosan összefüggnek az 1842-es életműkiadás kapcsán felmerülő kérdésekkel, ezért először e kérdések közül tekintem meg a két legfontosabbat.

A felhatalmazás kérdése

Döbrentei Berzsenyi-kiadásának peritextusaiban gyakran válik témává szövegkiadáói felhatalmazása, az a kérdés, amely az autorizáltság szintjének eldöntésekor a mai felfogás szerint is nagy súllyal esik a latba, tehát az új kiadás szempontjából is érdekes.

Saját kiadáói mandátumát Döbrentei mindig közvetlenül Berzsenyitől eredezteti. Mindjárt az *Előbeszéd* kezdetén két idézettel is alátámasztja felhatalmazását. Az egyik Berzsenyi 1828. okt. 18-i leveléből származik: „Látni fogod munkáimat mihelyt tiszták lesznek s ha előbb meghalnék, vedd által gyermekeimtől.” Döbrentei szerint továbbá „[Berzsenyi] 1830b. július 15d. költ leveléhez toldott

1 Az első megjelent kötet: Berzsenyi 2011. A két további készülő kötet közül a *Levelézést* szintén én rendezem sajtó alá, a *Költeményeket* pedig Vaderna Gábor adja ki.

szeletke papirosára ezt veté. »Ha meghalok, tégy munkáimmal a mit akarsz.«” (Berzsenyi 1842, I.) Hasonlóan általános érvényű felhatalmazásként értelmezi azt, ami a kolerajárványtól féltő Berzsenyi 1831. augusztus 8-i levelében áll: „»Poétai harmonistikámnak« már csak harmadik része van hátra, »kritikai leveleim« pedig úgy vagynak, hogy azokon könnyen elmehetsz, ha én elébb dülök, s kérlek is ezen esetre, hogy ezen árváimat el ne feledd.” Döbrentei jegyzete szerint „ez volt lekötöm éltemben senkinek másnak át nem ereszthetem Berzsenyi kéziratait kinyomatásra.” (Berzsenyi 1842, 287.) Máshol ugyanezre a levélre célozva írja: „szomorú kötelességem lön magamhoz kérnem az irodalmi *árvákat*.” (Berzsenyi 1842, II.) Az eddig idézett Berzsenyi-leveleknek nem áll rendelkezésünkre a kézírata, így a bennük foglaltak akár kétségbe is vonhatók, fennmaradt viszont a harmadik levél autográf fogalmazványa, melyben Berzsenyi így ír: „Munkáimat Pesten akarám letisztázni hogy ott még holmi könyveket megtekintsek, de midőn látám hogy nem mehetek, méhházomba vonulék tisztázgatni s már két részt elvégeztem, s ha a harmadikat el nem végezhetném is vedd által firkálásimat gyermekeimtől s invenies disjecta membra Poetae. [Fel fogod fedezni a költő szétszórt tagjait.] Ezen munkám tzime: Poetai Harmonistika”². Ez Berzsenyi egyetlen kétségbe vonhatatlan – bár el nem küldött – felhatalmazása Döbrentei részére művei kiadásával kapcsolatban. Az 1831-es levél két változatát összevetve úgy tűnik, hogy a Berzsenyi által adott mandátum a még tisztázatlanban meg nem lévő műveinek letisztázására és sajtó alá rendezésére vonatkozik. A Horatius-idézet valószínűleg a kéziratlapok összerendezésének feladatára utal. Horatius szatírájában (*Szatírák*, I. 4. 62.) eredetileg olyan szavakról van szó, melyekből még a szórend és a versmérték felbomlása után is felismerhető a költői jelleg, a szerző szelleme, tehát az idézet a textológiára értve olyan eljárásra szólít fel, mely a szerző szellemét követve rekonstruál meglévő részekből valamilyen azokból felismerhető egészet.

A Berzsenyi-citátumokból annyi levonható, hogy szerepet szánt Döbrentéinek művei halála utáni kiadásában, ám hogy ez a felhatalmazás annyira általános jellegű és kizárólagos lett volna, ahogyan Döbrentei értette, az nem válik belőlük egyértelművé. A kizárólagossággal kapcsolatban további kétségeket támaszt az a levél, melyet Berzsenyi legkisebb fia, László apja halála (1836. február 24.) után két hónappal édesanyjához írt, s mely képet ad a Berzsenyi-hagyaték körül ekkor feltámadt heveny érdeklődésről:

A' mult szombaton délre kedvező idővel 's uttal meg érkeztem Budára, – dél után által menvén Pestre leg első volt Bezerédy Gergely kivel öszve találkoztam, ő a' Bajzával együtt munkálódik, 's mindjárt is ki jelentette: hogy Bajza nem tudja mire vélni hogy, még eddig levelére nem is feleltek, én tsodálkoztam hogy meg nem kapta a' már mult héten el

2 Berzsenyi Dániel – Döbrentei Gáborhoz, az 1831. aug. 8-i levél fogalmazványa. MTAK Kt. M. Irod. Lev. 4-r. 120.

küldött válaszát a' Farkasnak?? – Ma pedig épen a butorok hozatásakor az utszán elejém jön Döbrentei, köszöntés után tüstént az Irományokat kérte, de én azokat még holnap, a' határozás szerint, által nem adhatom. – Gróf Széchenyi Posonyban van, tehát jónak vélném az írárok által adását a' Diæta végéig halasztani, – egyébbéránt még nem tudom mit fog szólni a' holnap értekezés Döbrenteivel. Helmetzýnél még nem voltam.³

A levélben említett Helmeczi Mihály és Bajza József a megelőző években egyaránt jelentkeztek Berzsényinél, ajánlkozva a versek harmadszori sajtó alá rendezésére⁴, azonban mindketten elutasításban részesültek. (Csak a Bajzát kikoszaró levél maradt fenn: Berzsényi 1938, 89.) Úgy tűnik, hogy a halálhír után nemcsak Döbrentei, hanem ők is azonnal megkeresték az ügyben a családot. A legérdekesebb, hogy Berzsényi László levelének tanúsága szerint az örökösök számítottak Széchenyi István valamiféle közreműködésére is a hagyaték dolgában, illetve az ő jelenléte lett volna a feltétele annak, hogy a kéziratokat átadják Döbrenteinek. Az 1830-as Berzsényi–Széchenyi-levelváltás ismeretében hihető elképzelés, hogy maga Berzsényi szánt valamilyen szerepet a grófnak az ügyben, hiszen annak idején nemcsak eszmei rokonságot vélt felfedezni kettejük közt, hanem Széchenyi nyelvét, „dunai dialectusát” is közel érezte a sajátjához (Berzsényi 1938, 85). Ezek alapján tehát némi kétség támad afelől, hogy az örökagyó egyértelműen és kizárólagosan Döbrenteit jelölte volna meg a hagyaték gondozójául. Hozzátehetjük, hogy Döbrentei ugyan részletet közöl *Előbeszédében* a legidősebb fiú, Berzsényi Farkas 1836. márc. 4-i és az özvegy 1836. márc. 22-i hozzá írt leveléből, de egyikből sem tud olyan idézetet hozni, amely az ő kiadói megbízatását felkérés formájában legitimálná (Berzsényi 1842, II). Mindenesetre Berzsényi László 1836 áprilisának végén végül is átadta Döbrenteinek apja nála lévő kéziratait, amint arról a leendő sajtó alá rendező levélben is beszámolt: „Fia mult héten hozá kezemhez [Berzsényi] kéziratában fenmaradt prózai dolgozásait és némely későbbi ódáit. El fogok járni kötelességemben.” (Döbrentei Gábor – Kölcsey Ferenchez, Buda, 1836. máj. 2., Kölcsey 1990, 213.) A kiadás bevezetőjében ugyanerről így fogalmaz: „az irodalmi árvákat [...] [Berzsényi] legkisebb fija [...] ugy adván kezemhez, mint általa is igen-igen szeretett atyjának hozzám rendelt hagyományait” (Berzsényi 1842, II).

Akármi is volt a Berzsényi László levelében említett „határozás” eredeti tartalma, a család végül elfogadta Döbrentei kiadói ténykedését, amit a kéziratok átadásán túl az is mutat, hogy 1837-ben 300 forinttal járultak hozzá a kiadás költségeihez⁵. Helmeczinek, akit Döbrentei eredetileg mint kiadatlan Berzsényi-

3 Berzsényi László – Dukai Takács Zsuzsannának, Buda, 1836. ápr. 24. PIM Kt. 2007/45/14.

4 Lásd: Helmeczi Mihály – Berzsényi Dánielnek, Pest, 1829. jan. 25. MTAK Kt., M.I.L. 4-r. 120. és Bajza József – Berzsényi Dánielnek, Pest, 1834. márc. 24. MTAK Kt., M.I.L. 4-r 120.

5 Döbrentei nyugtája, melyet Berzsényi László őrzött meg, megtalálható a Berzsényi-levelezés egyik csomója mellett, Toldy Ferenc e tárgyú iratai között. (MTAK Kt, MTAK Kt., M.I.L. 4-r. 120.)

művek állítólagos ismerőjét (Kölcsey 1990, 213) bevonni szándékozott a kiadásba, annyi szerep lett fenntartva, hogy a sajtó alá rendező halála esetén ő vette volna át a feladatát (Berzsenyi 1842, II).

A kiadó szövegzésmódszertanának kérdése

Kiadói felhatalmazás és a szövegzésmódszertan kérdése jelen esetben szorosan összefügg. Döbrentei Berzsenyi-kiadása Toldy Ferenc vonatkozó kritikája óta úgy él az irodalomtörténeti köztudatban, mint amely „meghamisította” az eredetit (Berzsenyi 1864, II, 241–243). Döbrentei soha nem kendergőzte, hogy változtatott Berzsenyi szövegein, azonban feljogosítva érezte magát ezekre a módosításokra. Tág jogosítványát nem egyszerűen Berzsenyi beleegyezéséből vagy a család hozzájárulásából eredeztette, hanem abból a körülményből, hogy ő Berzsenyi barátja volt, amint azt egy, a kiadói emendálásokat indokló, Berzsenyi Farkashoz címzett levelében világosan kifejti:

Barátságom veled 1814. óta, midőn Niklán meglátogattam b. Wesselényivel, holtáig szakadatlanul tartván, mindent elkövettem, hogy művei, vagy egyenesen az ő írása szerint jelenjenek meg, vagy ahhoz képest is, miként az akadémiai ülésekkor nálam gyakran létében holmíróll velem megegyeztet. Így hagyá el a felvett költész új szót, mikor mutagattam, hogy ész, ász rag igéhez nem tétetik s helyeseltette a költért, mit tehát én így tettem. S cultura, gradus helyébe irtam: műveltség, fokozat, mik általánosan elfogadvák, mikkel ha maga adja ki műveit, miként szándéka volt, maga is élt volna. Sokkal többet hagyék én meg effélett, noha ezt írta volt hozzám, mikor holta után kiadóvá kért: „tégy írásaimmal a mi tetszik,” de nekem elvem, kit kit saját színében felléptetni, és azt is tudom, hogy megint Helmecczivel kiadni azért vonakodott, mert félt, hogy nem az ő szellemében tétetnének változtatások. Barátommal én igen megegyeztem nyelvújítási nézetekben, általában irodalmi tárgyokban; ezért marada hasonlatos barátságunk, ezért merte írni, a mit idéztem.⁶

A szerzőt csaknem teljes mértékben pótolni képes barát-kiadó szerepének vázolásával a barátság horatiusi értelmezéséhez kapcsolódik itt Döbrentei: a barátság lélekazonosság, a barát nem másik, az énen kívüli szubjektum, hanem alter ego, hasonmás, akivel a természet törvényeiből fakadó sorsszerű közösség áll fenn (Schmidt 1996, 270). E hagyomány ideértése nem alaptalan Döbrentei részéről, hiszen szerző és kiadó ilyesfajta konszenzusát sugallja már a Berzsenyi-versek 1816-os kiadása is, mikor a címlapon a költő „barátja”-ként megjelölt sajtó alá rendezőt, Helmecczi Mihályt a szerző a hozzá írt episztolában mintegy a barátság megszemélyesítőjeként szólítja meg: „Ha én terólad gondolkodni kezdek, / Csak egyet érzek, egyet gondolok, / Csak azt: hogy édes a' szelíd barátság / Még akkor is, ha csak képét öleljük / Annak kit óhajt szívünk messziről.

6 Döbrentei Gábor – Berzsenyi Farkasnak, Buda, 1842. jún. 2., Noszlopy 1910, 44.

// Im, gyűjteménykém' vedd baráti kegyvel, / Érezze ismét gyámoló kezéd' / 'S láttasd világgal, mint már láttatád." (Berzsenyi 1816, 201.) A gyakorlatban persze szó sincs arról, hogy Berzsenyi szabad kezet adott volna Helmecczinek – mint ahogy magánlevélben háborog is önkényes változtatásain –, de a kiadó mint gondviselő, mint „gyámoló kéz” már itt is elvileg a szerző jogkörébe lépve, vele azonos szellemben végezte be az „irodalmi árvák” felnevelésének munkáját.

Ide kapcsolódva meg kell említenem azt a kiadványt, melyet Döbrentei gróf Teleki Ferenc verseiből készített 1834-ben, ugyanis az 1831-ben elhalt főrendű műveinek kiadása hasonló eszmei alapokra helyezkedik, mint a későbbi Berzsenyi-összes. Ez egyből megmutatkozik Telekinek egy rokonához írt leveléből, mely ajánlás gyanánt áll a kötet élén, s melyben a kiadó a következőképpen említődik: „Fogadd el hát, Kedvesem! szebb óráim' virágait, mellyeket tiszteletedre koszorúba kötöttem; fogadd el akkor is, midőn azokat közös barátunk Döbrentei, majd talán csak síromról adja által nevében” (Teleki 1834, IX). Részben ezt a kiadó-barát-lélekokon szerepkört alátámasztandó állnak a kötet végi függelékben Teleki Döbrenteihez írt leveleinek „töredékei”, s az előbeszéd nyomatékosan utal rá, hogy a kiadó az „elhunyt barát” itt közölt leveleiben megfogalmazott kívánságának tesz eleget a sajtó alá rendezéssel (Teleki 1834, XIII). Összességében annak a 18. században virágzott szentimentális barátság-kultusznak a kései továbbélése figyelhető meg Döbrentei e kiadványaiban, melynek legjellemzőbb hazai editorialis megnyilvánulása Kazinczy 1813-as Dayka-kiadása volt, mely egyazon kötetben hozta a kiadó verseit is, egybefűzve ezzel az egybeforrta lelkű barátok (szerzői) korpuszait (vö: Mezei 1998, 91–91; Hász-Fehér 2003, 35–39).

Döbrentei a leveleken végrehajtott változtatásairól általánosságban a Kazinczy-levelek elé írt „előjegyzet”-ben szól, s ebből következtethetünk a Berzsenyi-levelek sajtó alá rendezésének gyakorlatára is:

Kihagyom [...] az apró házi viszony' illetéseit; ugy is, mit gondol azokkal a csak nagyobbakon kapó világ. – Hanem közel sem elhagyandónak lelem olyanikát a mi, jellemző [...]. S ezeknél fogva, bizvást huzhatom elé, egy eleinte legalább azon sorokat, mellyek e közre élt két embernek, közre célzott véleményei cseréit mutatják; mellyekből a két egyed nézetei s egymással miként megmaradásai láthatók. Illyeneken szem nyilik s műv alkotásnak úgy kél más eszméje, mint a mai új viszonyokat képező erőművek sikeréhez, annak felfogása, minő megkésértések által bukkant Lavoisier és Cavendish, vegytani szobájában, a természet rejlettsége kifejtésére. (Berzsenyi 1842, 239.)

A purista szómagyarítások gyakorlatára (Goriupp 1916, 10–11) a fent idézett Berzsenyi-Farkashoz szóló levélentúl mindjárt a legelső (1812. jún. 20-i) Döbrentei-levél lábjegyzete is utal, amennyiben a „költély” szót így kommentálja: „Vers álla itt akkor, s más előkerülő mostani szók helyett is, akkoriak; de hatalmamban még, szókra nézve az akkor-t, mai-vá tennem; valamint kényem tarthatá; az akkor csak megérintettet ujra öntenem.” (Berzsenyi 1842, 253.) Erről a vállaltan önkényes,

aktualizáló textológiai szemléletről tanúskodik a „juhonda” szóhoz írt megjegyzés is saját 1830. május 2-i leveléhez: „E szót csak 1842-ben juliusban hallottam hevesi előfógómtól, de gondolom alkalmazhatom ide is.” (Berzsenyi 1842, 284.)

A levelekből kihagyott részeket jelzi Döbrentei, ám a törlést csak egyetlen esetben indokolja, az 1814. jan. 5-i Berzsenyi-levelélnél: „Dicsértetésem áll itt, de azt magam ugyan ki nem adom, megemlézéseért is elnézést kérek. Kelle tennem ennyit, Berzsenyinek hozzám mind inkább fakadott szeretete mutatásául, miből e megbízatásom eredett.” (Berzsenyi 1842, 257.) Ez a jegyzet is jó példa arra, hogy ebben a kiadványban a szövegközlés praxisa mennyire szorosan összefügg a kiadó önlegitimációs törekvéssel.

Kétféle olyan Döbrenteitől csonkán kiadott Berzsenyi-level van, amelynek jelenleg ismert a teljes szövege: mindkettőt 19. századi folyóiratközlések őrizték meg, s az egyiknek a kézírata is felbukkant egy 2006-os aukción. E levelek ritka alkalmat nyújtanak arra, hogy nyomon kövessük Döbrentei „kiszemelő” (vö: Toldy 1847, 324–325) kiadói eljárását, ezért az alábbiakban közlöm őket, jelölve rajtuk a kihúzott részeket.

Berzsenyi Dániel – Döbrentei Gáborhoz
Nikla, 1830. márc. 8.⁷

Kedves Barátom, több bajaim miatt csak mostanában küldheték egy levelet Gr. Szechenyi István és B. Wesselényi Miklós Nagyainknak, s kérek ha levelem kézhez nem találna jutni, add tudtomra. Megígértem Nékik hogy a Pályaegésznek föntartására rendelt tiz for. pengőt megadom míg erszényem engedi, s Te add tudtomra hol tehetem azt le legközelebb.

Gr. Desseffy József Gunydala nagyon genialis szellemű s megtalálta a dolog hetedik bórét; de épen ezért félek hogy a széplelkű Gr. boszuságot csinál vele Magának. – Hogy Te mostanában gyermeki könyveket irogatál, azt igen nagyra betsülöm benned. Használni akarsz, nem tsillogni, s tudod hol kell leginkább használni.

Vigand szándékának nagyon örvendek, s kérek segéld őt minden erőddel hogy végrehajthassa. Ha Te lész Redactor, akkor minden bizonnyal fogok Kritikákat küldeni, de a mit nálam láttál azt verseimmel együtt akarom kiadni. A Lexiconhoz sem ígérhetem magamat, mert még sok dolgom lesz ezen hetvenhét szer megátkozott asztetikázással. Hanem Te most sok jót tehetsz, s kérek is hogy tégy! S ha mi lesz belőle add jókor tudtomra, mert én most még Ujságot sem hozatok, elunván a sok hijabavaló küldözgetést a Postára.

Igen elhiszem hogy az olly lélek, mint Gr. Szechenyi István, félig tenni semmit nem akarhat. De minden bizonnyal környülményeink azt parantsolják hogy itt fojtsuk el büszkeségünket s a Te itéleted szerint iktassuk a M. Theatrumot egyenesen a városi

⁷ Magántulajdonban. 4 tintával beírt oldal, 187x117 mm. A második fólió verzójának alsó szélén pecsét: „Ernst Lajos gyűjteménye”, illetve tintairásos jelzet: „XII/139”. Vö. Grécki – Kiss 2006, 39. A levelet 2006. dec. 16-án árverezték az Alexandra Antikváriumban. A kézirat nagy felbontású teljes képe 2006 decemberében elérhető volt a <http://www.hunbook.hu/index.php?op=item&id=67182> internetes oldalon. Jelen szöveg ezeken a fényképeken és az árverési katalógusban közölt kéziratképeken alapszik.

épületbe; mert ha valahol kell eggyesületre törekednünk, itt minden bizonnal fő tzelész arra ügyelnünk, a mit pedig egy fél magyar Publicumnál igen könnyen elérünk tsak pénz, fény s pompa legyen. Én itt is igen hasznosnak látnám azt, ha a játszói tehetségekre pályadijak rendeltetnének, s a Pályabírák a Nézők lennének, olly formán hogy minden főbb rangu néző valami arra rendelt ládába tenné annak nevét, kinek a Pályadijt itélné. — De a dijt ne tsak egy nyerné, hanem a ladában találató nevek avagy sorsok szerint oszlanék az el.

Nem volna észép édes Barátom midőn ezredek mulva is ez zengene a Játéktzédud[án] Pályanap. — az Ének jutalma. — Döbrentei dij. — s mikor a szép Leányka repedző szívéhez nyomná ajándékokat, nem éreznék é hamvaid? Istenem! bé boldog a gazdag ha szive van <s ha Gr. Széchenyinkkel azt mondhatja: így ér némelly kevés ha már serdülő korátul fogva> s ha élete alkonyán azt elmondhatja a mit Gr. Széchenyi a 147dik lapon mondott! —

Öllek édes Barátom s kérlek add tudnom ha mi születik. Én már gondoltam egy kinyitó Játékot, melly a magyar öltözeteket Attilatul korunkig kimutathatja, tsak szabónk legyen ki azoknak az idealis pompát meg tudja adni.

Mikla, 8dik Mart. 1830

tisztelő barátod

Berzsenyi Daniel m. p.

* * *

Berzsenyi Dániel – Döbrentei Gáborhoz
Nikla, 1835. júl. 25.⁸

Nikla, julius 25. 1835.

Kedves barátom! Elszomorodva pillantám meg igen fősvény soraidat; de csakugyan hamar megbékültem, mihelyt meggondoltam, hány felé vagy tépve és szaggatva s melly kevés szabad óráid vagynak. Fájdalom, hogy minden érenyeink jutalma csak az, hogy azok által még nagyobb szolgaságot nyerünk, s fájdalom, hogy én is minden szabad birtokom mellett is, csak olly szegény helota vagyok, kinek ritkán jut csak egy félig szabad óra is.

Igy tekintém én a te hosszú hallgatásodat és rövid leveledet, s így tekintsd te is az enyimeket, s hidd el, ha adhatnék, nem annyit adnék Néked és Társaságunknak, mint a mennyit adok.

De szomorú az állapotom: fraim elhagytak s magam viszem a régen megunt terhet, s nincs elegendő erőm avagy elszántságom magamról azt lerázni.

— Azonban mivel a mult gyűlésen eléggé tapasztaltam, hogy a jobb ügynek védelme csakugyan megkívánja az én jelenléteemet is, tehát bizhatol, hogy ezentul az ottani megjelenést nem üres ceremóniának, hanem olly kötelességnek nézem, mellyet nagy ok nélkül félretenni nem fogok.

8 Kelet Népe, 1876. május 7. (Némi kihagyással közli Szana Tamás.) *Magyar Salon* 1885/86, IV. 664. (A levél egy oldalának fakszimiléje.) A szöveg a KN-t követi, a „Mast a Kritikáról [...] Berzsenyi Dániel” között pedig a *Magyar Salonban* közölt hasonmást.

Mast a Kritikáru! készíték egy kis értekezést. A publicum' józanabb része egész Literaturánkat tsupa harlekinádnak nézi és nevezi s hogy én ezen harlekinádnak kedvelője nem vagyok, ki akarom jelenteni, mert valójában nálunk maholnap gyalázat lesz az írók közé tartozni.

Így tehát öllek szivembül 's kérlek egyszersmind, jelentsd Kállaynak szíves tiszteletemet.

régi barátod

Bersenyi Dániel

P. S. En csak a mult télen olvasgatám meg Kisfaludynk és Vörösmartynk munkáit, s bámulva láttam azokban a sok népdalokat, mely nemérül a Poesisnak én még semmit sem tudtam, s most láttam, mely bakot lőttem, midőn én neked illy uj módi népdalok helyett valóságos régi paraszt énekeket küldöttem! s csudáltam, hogy Te engem észre nem hozál. Azonban hagyjám; mert meglehet nem is hozhattál volna engem annyira észre, hogy illyeket irjak. No no, most értem, hogy az illy uj csudák mellett valóban igen avult portékák az o iskola portékáji. Isten veled!

E levelek példája azt mutatja, hogy Döbrentei valóban mellőzhette Berzsényi magánérdekű megnyilvánulásait (így törölte, amikor az élet megunt terhéről és fiai távollétéről panaszkodik), valamint a kiadó személyét felmagasztaló részeket („Döbrentei-díj”), de emellett bőven kihagyott olyan részleteket is, melyekben közérdekű, ám a kiadás pillanatában talán még túlságosan aktuálisnak, kényesnek érzett irodalompolitikai témákról esik szó. (Pl. elítélő vélemény Kisfaludy Károly és Vörösmarty népies műdalairól, a Sas folyóirat vagy a Conversations Lexikon ügye.) Az utóbbi téma kapcsán fenn is maradt a kihagyás indoklása Döbrenteinek egy Dessewffy Józsefhez írt levelében:

Csak azt jegyzem meg; midőn Kazinczy 3 levelet hagyott fenn halála utánra ellenem, s látom dühösen hazugsággal irrtakat, szólhattam én is halála után, és kellett szólanom. Pirulni fog árnyéka, úgy hiszem az én tartóztatott hangulatu szólásomon. Gyalázatos emlékezeteket nem tártam úgy ki, miként Ő. Hanem már most Kishez írt leveleire kell tennem en védelmemre jegyzéseket, s elmondanom az egész ConversationsLexiconi ostoba betyár marakodás okát, folyamatát, s miért hallgatásomat: miket azonban én egészen elakarék temetni, mert olly saras fergetegek nem érdemlik emlékezetben fenn tartásukat, 's Berzsényinek arról írt sorait s enyeimeket hozzá most ezért is hagytam el.⁹

Két olyan Berzsényi-levél van, melyet Döbrentei teljes egészében elhagyott, ám szövegük fennmaradt. Az egyik az 1831. május 5-i levél, melyet Szauder József fedezett fel az 1960-as években, s melyben a levélíró a Conversationslexiconi pörhöz szól hozzá. (E levelet Merényi Oszkár 1968-ban kiadta, azonban

⁹ Döbrentei Gábor – Dessewffy Józsefnek, 1843. január 31. MOL P91 5. cs. 53. 121r–122v. (A levél szövegét Vaderna Gábor bocsátotta rendelkezésemre, amit ezúton is köszönök neki.)

kézirata jelenleg lappang.) A másikat Berzsenyi 1815 elején írta, s benne küldte el a *Döbrentei Gáborhoz* címzett episztolát. Az előbbi talán irodalompolitikai témája, az utóbbi a személyes vonatkozások miatt maradhatott ki. Döbrentei saját levelei közül is hagyott el: 1829. március 15-én, 1831. május 5-én, augusztus 8-án és szeptember 5-én Berzsenyi egyaránt ma már ismeretlen Döbrentei-levelekre válaszolt.

A kritikai kiadás gyakorlati megvalósítása szempontjából azonban a nagy dilemmát kevésbé az elhagyások, mint inkább Döbrentei utólagos betoldásai jelentik. Már az 1842-es kötetről kritikát író Toldy Ferenc is élt a gyanúperrel, hogy a kiadó a levelek – mégpedig saját levelei – között olyan szövegeket közöl, melyek így eredetileg nem tartoztak a levelezés anyagába:

De itt mindenek előtt kérdés: szabad-e, és mennyiben, másnak vagy magának a levélírónak ily documentumokhoz változtató kézzel nyúlni? Szabad ugy hiszszük, a szerzőnek, ha a változtatás csak a külső kérget illeti, oly foltokat különösen, melyeket a sietés és véletlen hagyott, melyek kiegyengetése az értelmet, és hangot, és külső jellemet nem másítja meg; de minden egyéb javítás eltörli azt a hitelességet, mely nélkül az ily irodalmi levelek becse megszűnik. Midőn Döbrentei fogja magát, s teli rakja harmincz év előtti leveleit szókkal, miket tegnap előtt faragott: kérdezzük, mire való ez? D[öbrentei]. azokat teli pepcseli mostani nézetei és szavaival, kiveszi azokat nem csak színök és szellemökből, hanem érdekök nagy részéből is. [...] e levelek nem a pillanat szükségéből és hangulatában fakadoztak elé, hanem hogy e polemikák, excursiók, ez újabb studiumok visszadatált eredményei, e hajnál fogva bele kevert mindenféle tudomány fitogtatása és érzésaffectatio kései interpolatiók melyeknek itt semmi becsök, semmi értelmök nem lehet. Irjon, nem bánjuk, D[öbrentei]. memoireokat, ott adhatja emlékezéseit, nézeteit mai kedves modorában, ott oszthatja ürömpoharait és töviskoszorúit a jóknak, s önféjére teheti a polgári s írói érdem kettős koronáját [...] de ne koholjon leveleket, mik így nem irattak, nem irathattak, mi nem csak moralis kész lehetetlenség, hanem bántó bizodalom az olvasó bárgyuságában. (Toldy 1847, 325–326.)

Toldy gyanúját osztották a későbbi kiadók, a Kazinczy–Berzsenyi-levelezést sajtó alá rendező Kazinczy Gábor (Kazinczy/Berzsenyi 1860, IX–X.), majd a Berzsenyi-leveleket elsőként külön kötetbe gyűjtő Merényi Oszkár is: „ezek a Döbrentei-féle levelek csak részben küldettek el valóban Berzsenyihez, s egy részük Döbrentei céljainak szolgálatában áll, arra való, hogy Döbrentei olvasottságát, sokat utazását bizonyítsa, de főleg arra is alkalmas, hogy Döbrentei kipellengérezze ellenfeleit”. (Berzsenyi 1938, 8.)

Kérdés mármost, hogy a mégoly alapos gyanún túlmenően milyen filológiai helyálló megállapítások tehetők a Döbrentei-levelek hitelességével kapcsolatban. Erre vonatkozóan a legfontosabb adalék Berzsenyi 1828. július 8-i levélfogalmazványa, mely a Döbrentei-féle kiadásban nem jelent meg, s csak Toldy adta ki először 1860-ban, miután az örökösöktől hozzájutott a kéziratához. Ez az autográf így kezdődik: „Nem tudom köszönettel kezdjem é levelemet avagy

panasszal? Egy hosszú tized mulva térsz bé hanyatló barátodhoz 's akkor sem önként hanem egy jámbor Angol vezet! No de mégis hozott Isten édes Barátom!"¹⁰

Ez a részlet azért fontos, mert míg Berzsényi itt azt állítja, hogy Döbrentei 1828 előtt „egy hosszú tizedig” (azaz: egy hosszú évtizedig¹¹) nem írt neki levelet, az 1842-es kötet az inkriminált időszakból négy-öt levelet is közöl Döbrenteitől. Ezek közül az első (1820. márc. 15.) Berzsényi egy öt évvel korábbi (!) levelére válaszol, a másodiknak (1824. ápr. 26.) nincs kapcsolódása ismert Berzsényi-leveléhez, s a közlő szerint nem is jutott el a címzetthez, a harmadik (1825. júl. 25.) néhány szóval reagál ugyan egy hitelesnek tekinthető 1825. jún. 30-i Berzsényi-levelére, de a tartalma amúgy igen sajátos: egy magyar főúr bécsi képtárának anyagát lajstromozza. Ez utóbbi levél autentikusságát az is megkérdőjelezi, hogy később vélhetően 1825. jún. 30-i küldeményére utal Berzsényi úgy, mint amelyre Döbrentei „nem felelt”¹². A negyedik kétes levél (1828. márc. 12.) az akadémia megalapítása körüli egyik tanácskozásról tudósít, de Berzsényi-leveléhez szintén nem látszik kapcsolódni. Ötödikként ide sorolható még az 1816. okt. 20-i Döbrentei-level is, melynek misszilis voltát mindenekelőtt az teszi kérdésessé, hogy Berzsényi 1816. nov. 10-i, Takácsi Horváth Jánoshoz írt levelében ezt jegyzi meg: „Még a tavasszal kért Döbrentey hogy írjak egy drámát számokra, mert keveset bizott mindazokhoz, mellyeket kapott. De mint hogy én levelére nem feleltem, ő sem írt azóta 's következőképp én sem tudok semmit az egész dologról.” (Berzsényi 1938, 59) A Berzsényi-levelezésben ez a legutolsó utalás az Erdélyi Múzeum pályázatára készülő, ám töredékben maradt drámára, melyen a költő ezután valószínűleg már nem dolgozott tovább. Ezzel véget ért korábbi rövid együttműködése a folyóirattal és valószínűleg megszakadt kapcsolata annak szerkesztőjével, Döbrenteivel. A pályázatot és a folyóirat-szerkesztőt utoljára még Wesselényinek írva említi levelében, 1817 elején: „mint van Döbrentei és a Muzeum, s kaptatok-e valamire való drámát?” (Berzsényi 1978, 484.)

A jelenleg ismert Berzsényi-levelék alapján tehát az állítható, hogy Döbrenteivel való levelezése valószínűleg szünetelt 1816 tavasza (Döbrentei egy jelenleg nem ismert levele) és 1828. május 6. között (amikor Döbrentei John Bowring megbízása nyomán írt körlevelében népdalgyűjtésre szólította fel a niklai költőt

10 MTAK Kt. M. Irod. Lev. 4-r. 120. sz. IV. Első kiadása: Új Magyar Muzeum, 1860/VIII, 91–92.

11 A tized 'évtizedet' is jelenthet. Lásd: Czuczor - Fogarasi VI, 326.

12 „Én egyéberánt is ugy látom hogy nem barátságunk, hanem tsak barátkozásunk szakada félbe. Mert ki nem látja azt hogy Te engem a 'Sonettisták' durva tsapkodásai között olly szeretettel fedeztél, a' millyennel tsak a' szíves barát szokta barátját fedezni. Ezen jószágodért már jelentém szíves köszönetemet Stetner György Etsém által 's hogy ezt mindeddig levelben meg nem köszöntem, tulajdonítsd annak hogy egy régi levelemre nem feleltél; mert én minden inkább tudnék lenni mint alkalmatlankodó.” (Berzsényi Dániel – Döbrentei Gábornak

Nikla, 1828. júl. 8. [fogalmazvány] MTAK Kt. M. Irod. Lev. 4-r. 120. sz. IV.)

is). Az 1825. június 30-án Döbrenteihez indított Berzsényi-levél a jelek szerint megválaszolatlan maradt.

Feltehető, hogy Döbrentei közvetve kiadói mandátuma hitelességét féltette attól, ha napvilágra kerül levelezésük és baráti kapcsolatuk hosszú kihagyása. Erre utal a Berzsényi Farkasnak írt, fent idézett öngazoló levél érvelése is, mely szerint a kiadói változtatások alapja az a barátság, mely „vele 1814. óta, [...] holtáig szakadatlan” volt. Vélhetően tehát e folyamatosságot demonstrálandó érezte szükségesnek, hogy leveleket iktasson be a kölcsönös hallgatás közbeeső éveibe. Az 1825. júl. 25-re datált levél közzétételének más oka is feltehető, itt ugyanis Döbrentei herceg Esterházy Miklós bécsi képtárának kommentált jegyzékét közli, mely bevallottan nem más, mint a *Magyar dolgok Bécsben* címmel már a 20-as évek végén kiadni tervezett, ám – alighanem anyagi okokból – soha meg nem jelent munkájának mutatványa. (Vö. Döbrentei Gábor – Bölöni Farkas Sándorhoz, Buda, 1828. aug. 13. Döbrentei – Bölöni 1944, 34 és Jancsó 1944, 64–65.)

Bizonyos jelek szerint Döbrentei nem csupán a fent említett, hanem a későbbi időszakba is behelyezett általa akkor meg nem írt, vagy úgy meg nem írt leveleket. Erről árulkodó nyom például az 1835. július 25-i (fent idézett) Berzsényi-levél kezdete: „Elszomorodva pillantám meg igen fősvény soraidat” és későbbi részlete, melyben a levélíró barátja „hosszu hallgatására” és újfent „rövid levelére” panaszskodik. Furcsán hat ez az 1842-es kötetben, közvetlenül az 1835. január 21-i Döbrentei-levél után illesztve, mely olyan hosszú, hogy a nagy alakú, negyedréti kötetben is öt oldalt tesz ki. Másolatban előkerült egy Berzsényihez címzett, s Döbrentei mint akadémiai titoknok által szignált hivatalos körlevél 1835. július 9-i dátummal, tehát elképzelhető, hogy Berzsényi erre utal mint „rövid” levélre, de összességében valószínűtlen, hogy a niklai levélíró Döbrentei hosszú hallgatására panaszkodna, ha azt megelőzően fél éven belül két levelet kapott volna tőle, s nagyon bántaná az egyik rövidege, ha a másik kilométeres hosszúságú. Hasonló módon elgondolkodtató az a tény, hogy Döbrentei 1831. szeptember 5. és 1835. július 25. között nem közöl Berzsényitől levelet, magától viszont négyet is.

Következtetések az új kritikai kiadásra nézve

A fenti példák alapján is levonható a következtetés, hogy a Döbrentei-féle „Berzsényi-kiadás textológiai elveit az idő nem igazolta” (Hász-Fehér 2011, 11.), hiszen a szövegkritikáról alkotott mostani fogalmaink szerint elképzelhetetlen volna a kiadó ilyen mérvű és jellegű beavatkozása a textusba. Tévétra vezetne azonban, ha ezt az egykori – formai tekintetben mindenképpen – kritikai kiadásnak tekinthető kiadványt egy az egyben a mostani kritikai kiadások mércéjével mérnénk, mert jegyzetelési módjuk hasonló ugyan, de eltérő

elvi alapokon nyugszanak. Döbrenteit mint kiadót a szövegek és a szerző eszményítésének szándéka vezeti. A szövegeket főként egyes szavak kicserélésével közelíti a (nyelvi) ideálhoz, a szerző (és a kiadó-barát) eszményítésének eszközei pedig a levelezésükön tett elhagyások és betoldások. A leveleket – amint azt Toldy rosszállóan megjegyzi – nem tekinti „organicus műnek” (Toldy 1847, 324–325.), hanem olyan helyi és egyéni érdekű megnyilatkozásoknak, melyekből csak egyes „jellemző” részek valók nyilvánosság elé, illetve melyek közé a kiadó – a szerző egykori levelezőpartnereként – beilleszthet a korra vagy kettejük viszonyára nézve szintén jellemzőnek tartott, ám aligha misszilis saját levélszövegeket. Mindez ellentétes a Döbrentei kiadását hevesen bíráló Toldy nevével is fémjelzett pozitivistá szövegkritika rekonstrukciós mivoltával, azzal a törekvéssel, hogy a szöveget sorról-sorra, szóról-szóra úgy kell adni, amiképp az egykor a szerző tollából folyt (Berzsenyi 1864, 29). A másik eltérés a két textológiai szemléletmód között a felhatalmazás kapcsán mutatható ki: Döbrentei személyre szóló felhatalmazás alapján véli úgy, hogy hatalmában áll „kénye” szerint újraformálni barátja szövegeit, míg a rekonstrukciós irányt képviselő Toldy nem ismeri el a jogot „a kor s az író sajátságait eltörlő, önkényű” változtatásokra (Berzsenyi 1864, II, *Utószó*, o. n.), melyeket egy közösségi rendeltetés jegyében (Berzsenyi 1864, I, 30.) és egy – odaértett – közösségi mandátum birtokában helyesbít saját Berzsenyi-kiadásában.

Az itt Toldy által képviselt klasszikus szövegkritika több implicit előfeltevése (mint hogy a szöveg szempontjainktól függetlenül adott tárgy, melynek megállapítható a végleges, egyedül helyes változata stb.) illuzórikusnak bizonyult ugyan (vö. Dávidházi 1989), azonban a visszatisztítás és helyreállítás megmaradtak napjainkig is a kritikai kiadások legfontosabb szövegkritikai műveleteiként, csak immár az eredményükbe vetett feltétlen hit kérdőjeleződött meg.

Mindezen megfontolásokat szem előtt tartva a Berzsenyi–Döbrentei-levélezés kiadójaként a következő módon fogok beavatkozni a Döbrenteitől ránk hagyományozott szövegkorpuszba.

Kézirat vagy egyéb viszonyítási alap híján Döbrentei nyelvi változtatásait általában nem fogom emendálni, azon egy-két eset kivételével, amikor ő maga adja meg jegyzetben, hogy mit módosított a konkrét eredeti szöveghelyen. Döbrentei lábjegyzetei közül elhagyom a főszöveg mellől azokat, amelyekről egyértelmű, hogy utólagos betoldások (mert például Berzsenyi halála utáni eseményekre hivatkoznak), azonban közülük a levélszöveggel összefüggő szövegkritikai vagy tárgyi és nyelvi kommentárokat rendre beépítem a szövegmagyarázó apparátusba.

A korábban elmondottakból következően összesen négy Döbrentei-levélről lehet kimondani, hogy nagy valószínűséggel teljes egészében utólagos betoldás (1820. márc. 15.; 1824. ápr. 26.; 1825. júl. 25.; 1828. márc. 12.), ezeket tehát nem fogom főszöveggént közölni. Számos további Döbrentei-levél, illetve -levélrészlet

esetében merülhet fel még ezen kívül tartalmi okokból az interpoláció gyanúja, azonban ezen szöveghelyek egyértelmű kijelöléséhez nem állnak rendelkezésre kellően erős filológiai érvek.

Felhasznált irodalom

- Berzsényi Dániel (1842). *Berzsényi Dániel' Összes Művei: Költelem 's folyóbeszéd*. Közrebecsátá meghagyása szerint Döbrentei Gábor, harmad kiadás kéziratban maradt még nem ismertekkel. Buda: Magyar Királyi Egyetemi sajtó. (Negyedrétt.) [A kiadás kétféle formátumban létezik: az egyik nyolcadrét méretű és három kötetes, a másik negyedrétt és egy kötetes. A lenyomatok kisebb tartalmi különbséget is mutatnak, ugyanis a kiadói kísérszövegek a formátumhoz igazodva némileg eltérnek.]
- Berzsényi Dániel (1816). Helmecei Mihályhoz. In: *Berzsényi Dániel' Versei*. Kiadta egy kalauz Értekezéssel megtoldva barátja Helmecei Mihály, Második megbővített kiadás. (p. 201.) Pest: Trattner János Tamás.
- Berzsényi Dániel (1864). *Berzsényi Dániel munkái*. Újra átnézett kiadás, a költő örökösei megbízásából, Toldy Ferencz által, I–II. Pest: Heckenast Gusztáv.
- Berzsényi Dániel (1938). *Berzsényi Dániel ismeretlen és kiadatlan levelei*. (S. a. r. Merényi Oszkár.) Budapest: MTA Irodalomtörténeti Bizottsága.
- Berzsényi Dániel (1978). *Berzsényi Dániel összes művei*. (S. a. r. Merényi Oszkár.) Budapest: Szépirodalmi.
- Berzsényi Dániel (2011). *Berzsényi Dániel prózai munkái*. (S. a. r. Főríz Gergely.) (Berzsényi Dániel összes munkái, sorozatszerkesztő Szajbely Mihály.) Budapest: EditioPrinceps Kiadó.
- Czuczor Gergely – Fogarasi János (1862–1874). *A magyar nyelv szótára. I–VI*. Pest: MTA.
- Dávidházi Péter (1989). A hatalom szétosztása: (poszt)modernizáció a szövegekritikában. *Helikon* 1989/3–4, pp. 328–343.
- Döbrentei Gábor (1944). *Döbrentei Gábor kiadatlan levelei Bölöni Farkas Sándorhoz. Közli Jancsó Elemér*. Kolozsvár: Lengyel Albert.
- Goriupp Alisz (1916). *Döbrentei Gábor nyelvújítása*. (Nyelvészeti füzetek 76.) Budapest: Magyar Nyelvőr.
- Gréczi Emőke – Kiss Ferenc (2006). *Alexandra Antikvárium 1. téli aukció 2006*. [árverési katalógus] Budapest: Alexandra Antikvárium Kft.
- Hász-Fehér Katalin (2003). Tanulmányfejek: Kazinczy Dayka-portréjának és Berzsényi-kanonizációjának párhuzamai. In: Dajkó Pál és Labádi Gergely (szerk.). *Klasszikus magyar irodalom történet: tanulmányok* (pp. 33–75). Szeged: Tiszatáj.
- Hász-Fehér Katalin (2011). Döbrentei Gábor és gróf Gyulay Lajos túlvilági beszélgetései. In: Hász-Fehér Katalin (s.a.r.). „...barátom a túlvilágon is”: *Döbrentei Gábor és gróf Gyulay Lajos naplőfeljegyzései 1835. május–1861. október* 28. (pp. 5–18). Szeged: Klasszikus Magyar Irodalom Tanszék.
- Jancsó Elemér (1944). *Döbrentei Gábor élete és munkássága*. Kolozsvár: Minerva.

- Kazinczy Ferenc – Berzsenyi Dániel (1860). *Kazinczy Ferenc levelezése Berzsenyi Dániellel 1808–1831*. Kiadta Kazinczy Gábor. Pest: Heckenast Gusztáv.
- Kölcsey Ferenc (1990). *Kölcsey Ferenc levelezése: Válogatás*. (S. a. r. Szabó G. Zoltán.) Budapest: Gondolat.
- Mezei Márta (1998). *A kiadó mandátuma*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Noszlopy Tivadar (1910). *Berzsenyi Dániel és családja*. Kaposvár: Somogyvármegye Nyomda- és Lapkiadó R. T.
- Schmidt, Ernst A. (1996). Horaz und die Erneuerung der deutschen Lyrik im 18. Jahrhundert. Helmut Krasser – Ernst A. Schmidt (szerk.). *Zeitgenosse Horaz: Der Dichter und seine Leser seit zwei Jahrtausenden* (pp. 255–311). Tübingen: Gunter Narr.
- Teleki Ferenc (1834). *Gróf Teleki Ferencz' versei, s' néhány leveléből töredékek*. Kiadta Döbrentei Gábor. Buda: A Magyar Királyi Egyetem nyomtatása.
- Toldy Ferenc (1847). Berzsenyi Dániel összes Munkái. Költelem és folyóbeszéd. Közre bocsátotta meghagyása szerint Döbrentei Gábor. *Magyar Szépirodalmi Szemle 1847/2*, pp. 289–294, pp. 324–328, pp. 339–344.